

A magyar népen elkövetett embertelen gyilkosságért az UNO és Moszkva egyformán felelősek! Csak a gyilkosság módjában van közöttük különbség! Én nem hiszem el, hogy az UNO nem tud segíteni Magyarországnak: NEM AKAR segíteni! S ebben az esetben nincs létezési joga!

Fölemelem szavam hazám védelmében az UNO GYENGESÉGE és TEHETETLENSÉGE ellen! És kérem a világon szétszórt összes magyar asszonyt, hogy csatlakozzanak hozzám. Ígérjük, hogy nem hagyunk addig nyugtot az UNO-nak, míg ki nem harcoljuk a következőket: *Követeljük, hogy küldjenek azonnal rendőrcsapatokat Magyarországra, hogy megakadályozzák a magyar nép további gyilkolását és elhurcolását! Nemzetközi bizottság küldését kérjük, mely ellenőrzi, hogy a magyar népnek küldött segítség valóban a szükségét szenvedő és éhező néphez érkezik! Követeljük, hogy ne ismerjék el, és ne tárgyaljanak a gyilkos Kádárral, akit a magyar nép sohasem ismer el! Követeljük a deportált magyarok azonnali visszaadását!*

A világ valamennyi asszonya! Annyi szeretettel közeledtetek hozzánk, annyiszor kérdeztétek, mi módon segíthetnétek nekünk a leghathatósabbban? Most itt a pillanat, hogy megmentsek Magyarországot!

Fel fogom olvasni előttek azoknak a röplapoknak a szövegét, amelyeket tegnap, a küzdelem 22. napján szórt szét a magyar ifjúság Budapest utcáin:

„Magyarok! Ne dolgozzatok a megszállóknak! Beosztjuk ételadagjainkat, segíteni fogjuk egymást, megmutatjuk, hogy e nehéz órákban egyek vagyunk. Szabadságunk, becsületünk forog kockán! A világ szemé rajtunk! Nem hátrálunk meg!” Aláírás: *„A magyar ifjúság, mely harcol tovább.”* Több mint három hét után éhezve, fázva, harcolva – így tudnak beszélni! Csodálatos nemzet! Én drága népem! Csodállak és szeretlek! Szeretlek kétségbeesetten, mindhalálig! Odaadnám érted az életemet, szívesen, hogy megmentselek!

Magyar asszony vagyok, s nem bírom, nem tudom kimondani azt a szót, hogy minden elveszett – én nem temetem el népemet! Mikor a férfiak azt mondják, hogy elérkezett a vég, akkor nekünk, nőknek kell erőseknek lennünk és elkezdenünk a küzdelmet!

Asszonyok! Segítetek nekünk! Ha velünk éreztek, írjatok, táviratozzatok (egyéniileg, vagy egyesületeiken át) az UNO-nak New Yorkba, vagy saját országotok UNO-beli képviselőjéhez – és követeljétek ugyanazokat a pontokat, amit mi követelünk Magyarország számára!

Asszonytestvérem! Bárhol élj a világon! Sírva kérlek, segíts megmenteni Magyarországot! Ne hagyj a levélírást holnapra, vedd a papírt, tollat, most rögtön! Ne mondd azt, hogy a te leveled nem használ semmit, hogy az nem fogja befolyásolni az UNO-t, vagy nem változtathatja meg a végzetet! Nincs „nem”, nincs „talán”, nincs „már ügyis késő”. Csak hit van és cselekvés! Isten, Krisztus néz nek rád és várják leveledet! Honnan tudod, hogy nem éppen a te leveled lesz az, amely megakadályozza százezrek elhurcolását és azt, hogy anyák elveszítsék fiaikat, gyermekek apáikat? Isten a te leveleden át változtathatja egy nemzet hihetetlen szenvedését nyugodt boldogsággá, a sirást nevetéssé, s rád hullatja vissza áldásként, amit teszel!

Argentín asszonyok! Világ asszonyai! Írjatok! Segítetek megmenteni Magyarországot! Magyarország soha nem fogja elfelejteni a segítségeteket!

Közzéteszi: *Fehér József*

Illyés Gyula '56-os naplóját¹ olvasva

Milyen a jó napló? Izgalmas, érdekes és tanulságos, természetesen az olvasó szempontjából. Ez pedig elsősorban azon múlik, hogy milyen események történtek a napló írójával, valamint hogy mennyire tudta érdekesen leírni a vele történeteket, s azok kísérőjelenségeit – a kiváltott gondolatokat, a feltámadt emlékeket, s az eseményekkel járó információkat. De a hangsúly a jó íráskészségen van. Ha Széchenyi Zsigmond elhibázott egy nyulat, azt vadásznaplójában izgalmasabban írta meg, mint sok vadász három tigris leterítését.

Illyés Gyula naplójegyzeteinek 1929-cel kezdődődő sorozata régóta kedves könyveim közé tartozik, amit újra és újra szívesen veszek elő pihentető és egyben emlékezetfrissítő olvasmányak, különösen

¹ *Illyés Gyula: Naplójegyzetek 1956–1957. Atlantisz sorsára jutottunk. Illyés Mária előszavával. Szerk.: Illyés Mária és Horváth István. Magyar Művészeti Akadémia–Magyar Szemle, Bp., 2016. 264 old.*

azokat az éveket, amik egyre jobban fedik saját életem emlékeit. Éles, szüntelenül dolgozó elme szellemi termékei találhatók az eddig megjelent kilenc kötet mintegy 230 ívnyi lapjain. Hihetetlen mennyiségű ismeret, gondolat, fölismerés és vélemény. Most, mikor – ki tudja hányadszor – ismét kézbe vettem a rongyosra forgatott borítójú naplókat, hogy a lapszéli jegyzetekből, felkiáltójelekből, ceruzás aláhúzásokból felidézsem hangulatát, kedvem ellenére, szinte erőszakkal kellett magam rákényszerítenem, hogy letegyem, és végre hozzáfoghassak ehhez az íráshoz. Most ugyanis, az 1956-os forradalom és szabadságharc 60. évfordulójára megjelent, tizedik *Naplójegyzetek* kötettel vált teljessé a napló, ami az író 27 esztendő korától betegsége elhatalmasodásáig, sőt, felesége jóvoltából még az után is, földi élete utolsó pillanataig, kisebb-nagyobb kihagyásokkal napról napra végigkísérte.

Aki már próbálta, tudhatja, hogy az ilyen, „egész” életet végigkísérő napló micsoda önfegyelmet, lelki erőfeszítést kíván még az olyan embertől is, akinek az írás a mestersége. Nyilván bizonyos mértékben „grafománnak” is kell lennie, és fontosnak kell tartania a vele történeteket, vagy az általa gondoltakat. De ezen kívül óriási, aszkézisig terjedő önfegyelemre, másfelől önkritikára van szüksége, hogy a közérdekű és a magánérdekű eseményeket, gondolatokat úgy tudja elválasztani, hogy azok a helyes arányban szerepeljenek naplója lapjain. Mert ne áltassuk se magunkat, se egymást: az ilyen feljegyzések túlnyomó része elsősorban nem, vagy nem csak magánhasználatra készül, még ha sokan ezzel ámitják is magukat és olvasóikat.

Illyés Gyula, úgy érzem, szeretett naplót írni. Igaz, hogy a naplóírás „terhét” bizonyos mértékig megosztotta feleségével: kézírással készült, kisebb-nagyobb cédulákra írt napi feljegyzéseit felesége, Kozmutza Flóra gépelte le és szerkesztette több kötetekbe. Mint azt az 56-os naplót szerkesztő leányuk, Illyés Mária írja előszavában, apjának „szokása volt naptáraiba, vagy apróbb papírcetlikre leírni egy-egy nap történéseit, de – saját vallomása szerint – rendszeres esemény naplót nem vezetett. Az aktualitásokhoz kapcsolódó szövegei lényegében gondolatfutamok, rövid esszék.” De hiszen műfajilag ilyen a legtöbb próza műve is a *Puszták népétől*, a *Magyarokon*, a *Hunok Párizsbanon*, az *Oroszország* című útirajzon és a többiekben keresztül az *Itt élned kellig* és az általa regénynek nevezett *Beatrice apródjáig*.

A 2014-ben megjelent *Ostromnaplóval* (1945. I. 10.–1945. IV. 24.) együtt immár tíz kötetnyi naplóból egész tanulmányra valót lehetne kimazsolázni Illyés naplóírással kapcsolatos nézeteiről. „*Naplót írok, s valójában életem eseményei érdekelnek a legkevésbé, legfeljebb kapcsolódásuk foglalkoztat néha...*” – jegyzi föl 1942-ben, aztán 1973-ban, már versbe szedve: „*Naponta írok eztán valamit s ebbe a / dobozba vetem. / Ez az én egér-rágcsálásom, hogy ne nőjjenek / oly hosszú fogaim, hogy bezárják a számat / a világ-kínálta táplálék elől. / Örülnék, ha megcsapna néha legalább / a grafománia szele. / Ez volna az én szárnyam.*” De talán egyik kötet *Naplójegyzetekben* sem foglalkozik annyit a műfajjal, mint ebben az 1956-osban. Október 23-án Szabó Lőrinc költői estje után feleségéstől mindketten Miskolcon ragadtak, s mikor hírt kapott a fővárosi utcai harcokról, úgy érezte: „*Ha soha máskor nem, ez igazán a naplóírás ideje.*” Aztán november egyik napján azt jegyezte föl, hogy „*Naplót írni, ez aztán a lehető legkövetlenebb valóságábrázolás.*” Január 21-én pedig: „*A napló a legbizalmasabb írásműnek látszik. A legmegbízhatatlanabb. Gyorsan írok, tehát pongyolán, hamis hatásoknak engedve, egyre többször érzem.*” De azért ezekben a zaklatott időkben, ebben az üzött állapotban sem szakít azzal a leginkább illyésinek nevezhető műfajjal, amiben a napi események és a távoli emlékek mesterien, vagy talán mondjam így: a maguk természetes módján keverednek, s lesznek *Naplójegyzetekké*.

A rendkívül találó *Atlantisz sorsára jutottunk* alcímet viselő legújabb napló három részből áll. A költő által készített *napi feljegyzésekből*, tehát a tulajdonképpeni naplóból, ami néhány éve került elő Illyésék „*padlásán tárolt más témájú könyvek és iratok közül*”, amiről már sem a korábbi *Naplójegyzeteket* szerkesztő és válogató özvegy, sem leányuk, Illyés Mária nem tudott, de talán még maga a szerző is megfeledkezhetett.² Ehhez kapcsolódnak a kötet lábjegyzetei, amikben Horváth István történész – mint az Előszóban olvashatjuk – „*feltárta, magyarázatokkal kiegészítette és belehelyezte*” a naplóban történeteket. Továbbá ő gyűjtötte és állította össze a kötet végén lévő Függelékben a naplóhoz kapcsolódó dokumentumok anyagát is. A Jegyzetek és a Függelék úgy foglalja be Illyés szövegét, mint a szép és értékes festményt a művészi stílusában egyenértékű keret.

Az 1987-ben megjelent *Naplójegyzetek 1946–1960*³ 1956-os esztendeje meglehetősen szűkszavú, „hiányos”, pár lapnyi erdélyi tudósítás után mindössze öt napról szóló beszámoló, ami Szabó Lőrinc október 23-i, miskolci irodalmi estjéről készült jegyzettel ér véget. Ez a legújabb, akkoriban jól elrejtett, szinte véletlen előkerült ugyanazokkal a mondatokkal indul október 24-én, amivel a 29. esztendővel korábban kiadott befejeződött (október 24. Miskolc): „*El vagyunk vágva Pesttől; a vonat állítólag*

² Illyés Mária: Előszó. Illyés Gyula i. m. 7.

³ Válogatta, szerkesztette Illyés Gyuláné. Szépirodalmi, Bp., 1987. 532.

ugyan indul, de »senki sem biztosítja, megérkezik-e.« Váltó fehérenmü anyyi, amennyi egy nagyobb irattáskába fér; amennyivel egy vidéki költői est bevezetőjére indul az ember. [...]» Aztán következik az a fajta bizonytalanság, ami az egész naplót jellemzi, akárcsak azokat a napokat, heteket, hónapokat... En ezt a naplót természetesen nem tudományos történeti szakmunkaként, hanem – ha szabad megkockáztatnom – honismereti szempontból olvastam. Miként élte meg a magyar társadalom egy kiváló megfigyelőképességgel, tájékozottsággal és felelősségérzettel megáldott szellemi embere azokat az időket, mit tartott följegyzésre, továbbgondolásra érdemesnek? Ha van valami, amire ráillik a szó, hogy, *történelem alulnézetben*, hát ez az! Még ha ez az *alulról* néző tekintet időnként – nem véletlenül – *felülről* pillantónak tűnik is.

Már Miskolcon elkezdődtek a „meglepő”, „feljegyzésre méltó” élmények: a munkások utcai felvonulásán *egyetlen vörös zászló sincs*. Pestre jövet az országúton *nehezen lehet előzni a szovjet tankok* miatt. Másnap a fővárosban járkálva: *dörögnek az ágyúk, történelmi esemény folyik, de a sorban állók köznapi dolgaikat tárgyalják. Nem élük át, mi történik? De igen, csak nem szavakkal fejezik ki*. Illyés feljegyzi, hogy a Kossuth Rádió időtölteléként Fényes Szabolcs *Sejh, hacacaré...* című kuplóját játssza. (En ugyan Beethoven Egmont nyitányára emlékszem, s eszembe jut azóta is, valahányszor hallom.) Aztán ahogy a történelem megkísérti az író: Kállai Gyula megpróbálja rávenni, vállaljon művelődési miniszterséget Nagy Imre kormányában. Nem, mert „*ő a tűz akar maradni és nem a kerék*” – idézi a lábjegyzet. Veres Péterrel, Tamási Áronnal, Farkas Ferencsel és másokkal már október 29-én megkezdik a Nemzeti Parasztpárt újjászervezését.

Közben tombol az utcai harc. Illyés kommentárjai: *a párt felszólította a kommunistákat, hogy fegyverrel védjék a rendszert*. [...] *De azok a józsefvárosi ifjúmunkások, akiket én a teherautóikról legrálni láttam a Nemzetinél, a Pártház ellen – s kiabáltak egymásnak, hogy „Srácok előre!” –: proletárok voltak. Proletárok mentek a kommunista párház ellen? [...] Mi volt hát ez a forradalom? A proletárság fölkelése a proletár állam ellen? Látszólag. Ahogy nem tisztáztuk, mit jelentett ezekben a hónapokban Magyarországon a „proletár”, s mit a „proletár állam”*. Mutatja a társadalmi bizonytalanságot, hogy még Illyés is így tépelődik a fogalmak és a jelenségek között.

Aztán tovább napról napra a körülötte és a saját lelkében, lelkiismeretében dúló harcokról. Igyekszik minél többet látni, hallani, önkéntelenül ellenőrzi a bel- és külföldi rádiókból hallottakat: *a Szabad Európában egy paposan öblös, színészesen rezegetett hang a pesti munkásságot sztrájkra szólítja fel*. [Pedig] *a felkelés érdeke épp az volna, hogy a munkások együtt legyenek*. Aztán... *lámpavasra akasztott diákok, ifjúmunkások. Egyet se láttam*. Október 28-án feljegyzi: *Reggel óta egy délamerikai forradalmár idegéletét élem*. Másnap találkozás a Parlamentben Nagy Imrével, Veres Péterrel, Déry Tiborral. November 2-re már csöndesülnek a városban a harcok, az Írószövetségben viszont hevesen követelik a kommunista múlttal rendelkező írók eltávolítását, Illyés és Veres Péter hűtik az indulatokat. Derűs bejegyzés: *A forradalmi bizottság megalapítása kacshápagás és tyúkotkodácsolás közben, mert Vas megvétel a parasztek 300 baromfit küldtek a pesti íróknak, oly módon képzelve el éhezésüket, mint Petőfiét Debrecenben*. Másnap (november 3.) Illyés *A világ minden országának íróihoz és irodalmi szerveihez* címmel kiáltványt szeretett volna beolvasni a rádióban, de Tildy Zoltán „*tul erős*”-nek találta.

November 4-én hajnalban indult a szovjet hadsereg magyarországi inváziója, a „Forgószél” elnevezésű hadművelet, amelynek célja a Nagy Imre vezette magyar kormány megdöntése és a demokratikus rendszer teljes felszámolása volt. A feszült hangulatra jellemző, hogy Illyés távirati stílusban, néhány szóval utal az eseményekre. *Hajnalban telefon: ellenkormány. Ideggyengeség? Sarolta utca. Vissza. El. Rádióhallgatás. Kádár, Kossa, Münnich kormánya: Munkás–paraszt kormány. Ágyúzás. Az ENSZ? Éjjel pincében...*

A naplóíró Illyés hamar felismerte a nemzetközi helyzetben, hogy Egyiptomban az angolok és a franciák a „magyar válságot” kihasználva halásznak a zavarosban, *magyar véren vették meg a keleti olajat*. Másnap pedig: *Világos, az angolok eladtak bennünket az olajért*. Folyamatos az ágyúzás. Illyés a hegyen lévő lakásából jól látja, amint a *hidról az orosz tankok a Bécsi part lovik, ott magyar tankok mozognak, tüzelnek vissza. Kigyullad a levéltár jobbszárnyának felső emelete, kiég. A padlásról nézzük sötétedésig. A házban a legharciasabb tán Szőcsné, lángost süt, teát főz a felkelőknek*. Eszembe jut: családommal ezeket a napokat, s főleg éjszakákat a Műgyetem melletti Kruspér utcai házunk óvóhelyén töltöttük. Ha néha fölmentünk valamiért a lakásunkba, főleg sötétedés után jól láthattuk a lövedékek útját: a Gellért-hegyen lévő Citadellát elfoglaló szovjet hadsereg miként lövi a proletár internacionális jegyében a „vörös” Csepel gyárainak munkásállásait. Arra is emlékszem, milyen dermedten néztük az ablakunkból, hogy egy szovjet tank bejött – talán betévedt – az utcánkba, s éppen a házunk előtt manőverezve fordult vissza, ágyúcsövével végigpásztázva első emeleti lakásunk ablakait is. *A város három-négy helyen ég* – jegyezte fel Illyés naplójába a hegyen lévő lakásából látottakat.

November 7-én „a rádióban a [Kádár-] kormány arra szólítja a munkáságot, munkával ünnepelje a napot. [...] Jármű pedig semmi. Kádár felhívását az sem követhetné, aki akarná.” És nem feledkezik meg a hűséges íródeák a szájról szájra terjedő hírekről, rémhírekről sem. Hogyan támadt november 5-én a Móricz Zsigmond körtéren a lövöldözés? „... elhelyezkedtek a tankok. Feszült csend. Egyik házban hirtelen leeresztették a redőnyt. Ezt a zajt nem ismerték a szovjet katonák, náluk nincs eisingeni redőny. Lövésorozatnak hallották. Még folyik a harc – írja Illyés –, és már keletkezik a mithosz, a nyilvánvaló képzelet szülte históriák.”

Másnapra is jut fölháborodni való a nemzetközi életből érkező hírekre: „Az ENSZ egész éjjel az egyiptomi ügyet tárgyalta, a magyar ügyre már nem maradt idő.” De a naplóírónak sem jut sok ideje a világpolitikára, mert „Józsefhegyi utcai házukat súlyos találat érte – valószínűleg tankágyúból” –, s a következő napokban a kétszeres Kossuth-díjas költő – Szöcs bácsival – elsősorban tetőjavítással foglalkozik. Szaporodnak a kibombázott, kilótt lakású rokonok, ismerősök. Illyés köreiben is egyre nagyobb a tanácsstalanság: „Tanácsstalanság. Mit kell gondolni.” Bekövetkezik, amit József Attila kérdésként tett föl Babitshoz írt versében: „... mi lenne, mi történhetne, / ha mindég magunkba marna / az értelem iszonyú karma? [Szabó] Lőrinc gyávasággal illeti (enyhén) Tamásit, Némethet.” Olyan író is akadt – Hollós Korvin Lajos –, aki „teljesen azonosította magát Kádár beszédével és aki – saját bevallása szerint – már 23-án kiállt a tüntetők sorából, olyan ellenforradalmi jelszavakat hallott.” Illyés így rekonstruálja beszélgetésüket:

„– Miket?

– Mindenfélét.

– Mit mégis?

– Tudod, nem vagyok elfogult. Tökéletes asszimiláns vagyok. Antiszemita jelszavakat hallott.

– Hol, mikor, kivel?

– Egy teherautó robogott a téren, arról kiabálták, hogy ki a zsidókkal is. Én soha nem hallottam ilyet – jegyzi meg a Napló. Barátaim sem. Holott figyeltem, mert féltem, hogy ilyen elemek is fölmerülnek. [...] Hogy hány volt a fasiszta ebben a forradalomban, azt népszámlálási pontossággal meg lehet állapítani még ma is: igazoltassák az eseteket.”

A világból pedig érkezik a mélyütés. Az angol rádió: »Mélységesen szégyelljük, hogy nem tehetünk semmi érdemlegeset Magyarorszáért...« Az őszinteség frivolsága” – füzi hozzá elkéseredetten az író. „Most – mert őszinték voltak – feloldva érzik magukat!” Illyés francia rádión hallgatja az ENSZ közgyűlését, „oly figyelemmel, hogy szinte az üléstermet is látom, közben hallom a ház fölött a fölkelők géppisztoly-tűzelését”.

Illyés történelemszemléletére jellemző a reflex-szerű összehasonlító módszer. A rádió előtti ÁVH-s sortűzről az jut eszébe, hogy „Pest parancsnoka 1848. március 15-én nem lövett azokra az ifjakra, akik a tizenkét pontot cenzúra nélkül ki akarták nyomtatni. Az 1956-os ifjak sortűzet kaptak, mikor a maguk tizenkét pontját a rádión át cenzúra nélkül közzé akarták tétetni.” Ez, azt hiszem – világos beszéd.

Ebből a naplóból is kitetszik, hogy milyen szerepük volt a forradalom során az íróknak – persze az író naplója szerint. Kádár, Münnich alatt még meg sem melegedett a szék, máris találkozni akartak volna Illyéssel, Németh Lászlóval. Tudták, hogy ha valakik, hát azok közvetíthetnek a proletárdiktatúra helytartói – és a proletárok között. Az írók azonban – Tamási Áronnal, Féja Gézával, Veres Péterrel és másokkal – november 14-én úgy döntöttek, hogy „Kádárékkal nem találkozni: ha elfogadják az Írószövetség tegnapi kiáltványát, kérjenek annak alkalmazásáról bővebb felvilágosítást hivatalosan a Szövetségtől, s az delegáljon három vagy öt embert és azok az Írószövetség nevében hallgassák meg mit akar Kádár, de ne feleljünk arra semmit a Szövetség fölhatalmázása nélkül.”

Ahogy haladt előre az idő, Illyés egyre fáradtabb lett – lelkiileg. Kifárasztotta a szinte a tények ellenében vallott és hirdetett optimizmusa. „Fáradt vagyok további hiszékenységre – jegyzi föl november 15-én –, kifoghatatlannak érzett jóhiszeműségemmel szinte testi energiám is kimerülöben...” Erről eszembe jutnak a forradalom leverésekor apámmal folytatott vég nélküli vitáink. Apám, akinek hároméves hadifogsága idején módjában volt megtapasztalnia a szovjet rendszer lényegét, november 4-e után kilátástalannak tartotta a helyzetet. Sőt, mint a szociáldemokrata pártból átszippantott, 1956-ig MKP-tagnak voltak ismeretei a várható megtorlásról is. Én azonban makacsul hajtogattam az iskolában tanultak alapján, hogy: a történelemnek haladnia kell, nem léphetünk kétszer ugyanabba a folyóba, minden forradalom előrébb viszi a társadalom kerekét és hasonlókat. Apám borulátása és az én – reménykedő – derülátásom ütközött hát össze, miközben családom legnagyobb gondja – az élelmiszerekért való sorbaállítások megszervezésén kívül – az én otthontartásom volt. Mert 2–3 barátommal fárad-

hatatlanul jártuk a várost, hogy minél többet lássunk. Láttuk a Nagykörúton, különösen az Űllői út sarkán lévő – akkor Kilián – laktanya körül – leszakadt emeletekkel kitarulkozó lakásokat, az utcán pedig a félrehúzott orosz hullákkal szegélyezett gyalogösvényt, a Széna téren álldogáló, kilótt vasúti kocsikat, a Móricz Zsigmond körtéren a kiégett páncélautókat, s a Bartók Béla úton és máshol is a teljesen ötletszerűen, földszint-félemelet magasságban látható tankbelövéseket. A nagyobb – több napig tartó – sorbaállásokat úgy szerveztük apámmal, hogy ő állt be éjszakára és én maradtam nappalra, anyám pedig hordta számunkra a hideg ételmelet. Ilyen többnapos sorállásra emlékszem decemberben a karácsonyfáért a Boráros téren, aztán a zálogházhoz, mikor a svájci vöröskereszt jóvoltából kiadták a betett ruhát, szőnyeget, használati tárgyakat. Ehhez véletlenül ugyancsak a Boráros térről indultunk, s három nap múlva jutottunk el a Lónyai és a Kinizsi utca sarkán lévő zálogházhoz. Valóságos társadalomtudományi szabadegyetemek voltak számomra ezek a sorbaállások, ahol lecsúszott arisztokraták és feltörekvő lumpenproletárok között hallgathattam a beszélgetésüket: a forradalom alatt szerzett élményeiket, keserveiket és – rémhíreiket. És mennyi vaskos könyvet olvastam, olvashattam ki a sorbaállások alatt: Tolsztoj, Eötvös József, Reymont...

A napló további része egyre inkább az utóvédharcokról, a deportálások és a letartóztatások elhárításáról, később már az egyes személyek mentéséről szól. Itt is érvényesül Illyés szilárd szellemi álláspontjának hozama, sok meddő vitát dönt el, noha gyakran maga is tévovázik, csügged. Ahogy haladunk előre az időben, mint a vonatról nézett tájon, úgy elevenednek meg azok az akkor – s nyilván azóta is – jelentős események, amikről azóta ha nem is el-, de legalábbis megfeledkeztünk. A kormány újabb és újabb, lassan már százalmasnak tűnő felhívásai a sztrájk befejezésére, aztán a november 23-i néma tüntetés, ahogy Illyés írja a „szavazó sztrájk: aki a Kádár kormány ellen van, az kettő és négy között nem megy ki egy percre sem az utcára”. Erről nekem is megvan a magam emléke: anyámék házában volt egy család a második emeleten, amelynek egyik tagjáról mindenki tudta, hogy besúgó, hivatásos följelentő. Persze senki sem beszélt velük, csöndesen utáltuk őket. A néma tüntetés alatt ott álltam a függönyünk mögött és élveztem az akkor még amúgy is csöndes utca teljes némaságát. Pontosan fél háromkor kilépett a kapunkon ez a família, talán hárman vagy négyen, de még tíz lépésre sem jutottak, mikor hatalmas, földdel teli virágcserep hullott az orruk előtt az aszfaltra. Óriási puffanás, ők pedig mint a megpuskázott nyúl – iszkoltak vissza. Illyésnek is nagy élmény lehetett a némaságával szavazó város, amint azt mutatja a naplóba illesztett versrészlet:

„... Délután két órára szólt a tüntetés
a fordított módszerű sztrájk,
hogy nem lép az utcára magyar, hogy a merész
magyar főváros, noha földre omlott,
most némaságával kiált
tán egy utolsót.”

Ugyanezen a napon hagyták el a korábban odamenekült Nagy Imréék – naiv módon bízva a szovjet ígéretben – a jugoszláv követséget, hogy saját kérésükre (!) Romániába mehessenek. „Városszerte dermedt levertség” – jegyzi föl Illyés, majd hozzáteszi: „Az ország nem kommunista része is azonosul velük, Nagy Imre a kommunista-ellenesek szemében is a nemzetet testesíti meg. Mit tudna ebből csinálni egy ügyes kommunista politika!” De hát a szuronyokon – mit szuronyokon, tankokon – érkezett kommunista „országvezetők”-nek nem volt szükségük „ügyes politizálásra”, ehelyett kihirdették a statáriumot, s december 8-án Marosán kijelentette: „Mától kezdve lövünk!” És lőttek. Sortűzek dördültek Salgótarjánban, Tatabányán, Miskolcon, Egerben, Gyomán, Kevermesen, Hódmezővásárhelyen, Zalaegerszegen... és még ki tudja hol, csak amiről én tudok: Tiszakécske, Mosonmagyaróvár...

A fegyveres terrorra, sortűzekre alapozott szovjet diktatúra tehát kezdett berendezkedni. Több mint egy héttel azután, hogy a „dicsőséges Vörös Hadsereg” lerohanta országunkat, Illyés a következőket jegyezte naplójába: „Elszórt ágyúzás egész nap. A Széna téren, a Ganz Villamosági Gyár körül »utcai harc«, Újpesten a főtéren a rendőrök a levegőbe, majd a földbe lőttek, hogy a tömeget szétválasszák. Az egy másik helyen gyülekezett. A rendőrök oda is utánuk mentek s az előbbi módon ismét tovább úzták a munkásokat. Így ment – így kergetőztek egész álló nap. A villamosok reggel itt-ott megindultak, a vezető mellett két fegyveres, az első peronra más nem is szállhatott föl. Egy-két autóbusz is megindult így, de délelőtt 10-kor már minden állt, a Dózsa György úton egy autóbuszt kilőttek.”

Mennyi lappangó emlék, felejtésbe merült mozzanat szabadulhat föl a napló olvasása közben, legalábbis azokban, akik 1940 táján, vagy az előtt születtek? És ehhez nem kellett föltétlenül a fővárosban élni. Nem hiszem, hogy lenne az országnak olyan félreeső települése, ahol a tudatosan élő – eszüknél lévő – embereknek ne lennének meghatározó élményeik 56-ról, vagy arról, ami körülötte történt. Emlékszem, 40 esztendeje egy alkalommal a felvidéki Vágselyén, a messze földön nevezetes Vörösmarty

Klubban váratlanul felkértek, hogy az előadót, egy magyarországi barátomat „pár szóval” mutassam be. Percekig kapkodtam a levegőt, aztán eszembe jutott a legkézenfekvőbb megoldás: elmondtam, hogy a velem egykorú előadóval gimnazista korunkban együtt éltük át az 56-os forradalmat. Természetes volt tehát, hogy életünk további részében nagyjából hasonló értékrendek mentén gondolkodtunk és vélekedtünk a világ folyásáról. Az 56-ban megélt élmények jórészt megszabták, hogy azon túl mit hittünk és *mit nem hittünk el*. De még Moldvában is, egy olyan csángó faluban, ahol már legalább száz esztendeje nem beszélnek a magyar nyelvet, megtörtént, hogy egy kedves öreg barátomtól, akivel csak tolmáccsal értekezhettem, megtudtam, hogy 56-ban miként izgultak a falubeliek a Szabad Európa román nyelvű adását hallgatva, hogyan harcolnak magyar testvéreik az oroszokkal.

Aztán átlép a napló az 1957. esztendőbe. *„Harmadik hónapja nincsen posta, nincs újság, nincs társadalmi, baráti és rokon kötelezettség... Nincs beküldött kézirat, visszautasíthatatlan – szíveség-kérés, temetésen, vagy premieren való megjelenés... Majdnem olyan szabadok vagyunk, mint egy őserdőben.”* Tömény öngyűri érződik ezekből a sorokból, hiszen máshol őszintén megírja: *„Atlantisz sorsára jutottunk.”* Mennyi reménytelenséget, mennyi lemondást érezhetünk ezekből a szavakból! Megértjük a forrását, ha átnézzük a napló következő lapjait, amik tükrözik, hogy a hasonló sorsban élő környező népeket – akárcsak egykor a bécsi udvar, most a Kreml – miként uszította ránk, s acsarogtak felénk azok, akiknek nem volt merszük, vagy talán módjuk se, hogy legalább megpróbálják lerázni a Habsburg, avagy a szovjet igát. Még a magukat félrevezetni hagyó nyugati kommunista pártok is fröcsögtek ránk. Sőt, erdélyi magyar írók egy csoportját is rávették az elítélésünkre. *„Mi a tanulás?”* – kérdezi Illyés. *„A népi demokráciák leckét kapnak, mi várhat rájuk, ha saját belügyeikbe mernek avatkozni.”*

És következnek a megtorlás kegyetlenül módszeres lépései. Január 9.: lemondatták a csepeli munkástanácsot, január 17.: felfüggesztik az Írószövetséget... Aztán a letartóztatások, január 20.: Zelk Zoltán, Háy Gyula... s jönnek az igaz és igaztalan hírek, az egymásnak ugrasztott és maguktól is ugró szellemi emberek. És a vigasztaló tünetek: *„az egyik gimnáziumban a történelem tanárno ezzel kezdte az órát: »Gyerekek, a magyar történelem legnagyobb szabadságharcát éltétek át.«*” Elém tűnik 1957 eleje, a téli „szénszünetben” fagyoskodó Toldy Ferenc Gimnázium egyik osztályterme, ahol kedves tornatanárunk, a szélfúttá, markáns arcú Sikó Dezső valami fegyelméletlenség miatt úgy általában lehordott bennünket, mihaszna fiatalokat. Valamelyikünk közbevetette: és akik a barikádokon harcoltak? Mire a tanár úr keményen és elszántan:

„– Ha mindnyájan ott harcoltatok volna, akkor most nem itt tartanánk!”

Január 31-én ér véget a napló, de az élet ment tovább. A felkelésből hamarosan ellenforradalom, a forradalmárokból ellenforradalmi bandák lettek. Sajnos a napló majd csak 1957. május 8-án folytatódik néhány oldallal, és csak 1958-ban tér vissza a „naponkénti” följegyzések kerékvágásába.

Lehet, hogy lappanghatnak még további naplórészletek Illyés Gyuláék valamelyik padlásán?

* * *

Az *Atlantisz sorsára jutottunk* című kötetben az Illyés Gyula által írottakat jól egészíti ki a Függelékben szereplő 26 dokumentum. Valamennyi értékes bizonyosság arra, hogy az 56-os forradalom és szabadságharc nemcsak ez egész magyar nemzetet rázta meg, de Európa és talán a Szovjetunió egy részét is. A gondosan válogatott anyag értékesen járul hozzá a könyv olvasóinak történelmi ismereteihez, politikai eligazodásukhoz, valóságismeretükhöz. Tematikailag olyanok, amelyekről a közügyek iránt érdeklődő „átlagos” olvasónak is illik tudnia, különösen ilyenkor, kerek évforduló idején. Ha én tanárember volnék, minden magára valamit adó iskolának megrendelném, de a magam iskolájának még a saját zsebemből is megvenném – már csak az ilyen dokumentumokért is. Mert a legtöbb ember nem jár levéltárba, könyvtárakba, archívumokba az effajta ismeretekért. Ezek nélkül a XX. század legdicsebb nemzeti forradalmát nem lehet sem megismerni, sem pedig megérteni.

Olvasható itt Gerő Ernő október 23-án este a Kossuth Rádióban elhangzott beszéde, amivel sikerült arcul csapnia a kommunizmussal amúgy is torkig lévő magyar nemzetet. Megtalálható továbbá a Magyar Írók Szövetségének több határozata, felhívása, nyilatkozata. De ide került a francia írók tiszteletre méltó kiállása a magyar forradalom mellett, a szovjet beavatkozás elítélése, ami bár sok tájékozatlanságot árult el, talán az egyetlen tisztességes nemzetközi visszhangot jelentette, mert a Szakszervezeti Világszövetség november 3-i szégyenletes felhívását, ami csupán visszhangozta a szovjet álláspontot, nem nevezhetjük „kiállásnak”, legföljebb „kifekvésnek”! Itt olvashatjuk Kádár november 1-én – mint azóta megtudtuk – Kárpátaljáról sugárzott „szolnoki” rádióbeszédét, amiben még felkelésnek nevezte a forradalmat és partnereknek a később általa betiltott „új demokratikus pártokat”; továbbá a forradalmi napokban kiszabadított Mindszenty József hercegprímás november 3-i rádióbeszédét, amire később, mikor már sehol sem volt hozzáférhető, annyi hazugságot raktak. Magam is hallottam – igaz 60 éve –, de jószerivel csak arra emlékszem, amit azóta annyiszor olvastam – az ő fejére olvasva –, hogy a primás

a „bukott rendszert” emlegett. De hát mi más volt 1956. november 3-án a kommunista rendszer – minden magyar reményei szerint –, mint *bukott*? Keményebben fogalmazott Németh László, aki *Pártok és egység* című írásában a „meggyűlölt rendszerről” írt.

Az akkori magyarországi értelmiségiek által fogalmazott, közzétett nyílt levelek, kiáltványok, nyilatkozatok, feljegyzések túlnyomó része nagyfokú tájékoztatatlanságról, főként pedig naivságról árulkodnak. Ezeket olvasva úgy érezhetjük, mintha szándékosan nem vették, nem akarták volna figyelembe venni a reális helyzetet, a nemzetközi érdekeket és erőviszonyokat. Különösen az írókra volt jellemző ez a látszat-tájékozatlanság. A Tamási Áron fogalmazta, hűsz író és zeneszerző által aláírt *Előterjesztésben* látjuk: „... *alakuljon közéleti személyiségekből békéltető bizottság, mely a kormányzat és a párt részvételével igyekszik megteremteni a békességet*”. Aztán Illyés Gyula *A világ minden országának íróihoz és irodalmi szerveihez* című kiáltványa végén nagy óvatosan: „... *jár most köztünk olyan hír, hogy némely nyugati nagyhatalmak [sic!] igazságunkat és harcunkat csak a politika tétjének, diplomáciai alkuk tárgyának tekintik, és [...] nem sietnek oly gyorsasággal a segítségünkre, ahogy a helyzet kívánja...*”. Vagy Tamási Áron *Gond és hitvallás* című, szépen és lábujjhegyen fogalmazott, 1956. december 2-i keltezésű nyilatkozata, mely szerint: „*keserves szívvel kell megmondanunk, hogy a szovjet kormányzat – történelmi tévedést követett el, amikor vérrel festette meg forrásunk vizét*”.

Ezekkel a bátortalan, vagy ha úgy tetszik, *kulturált* nyilatkozatokkal, óhajokkal álltak szemben szovjet tankokkal a hátuk mögött nyilatkozó „ellenfelek” durva fenyegetései és szemenszedett hazugságai. Ne nézzük most Gerő Ernőnek a helyzetet már október 23-án végzetesen elmérgesítő beszédét: „... *Pártunk, munkásosztályunk és népünk [sic!] féltve őrzi demokráciánk vívmányait, és nem engedi meg, hogy ezekhez bárki is hozzányúljon...*” stb., vagy még inkább a Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány – a pesti utca nyelve szerint Kádár–Apró–Dögei – által aláírt kiáltványát, amely nyilvánvalóvá tette, hogy ez a kormány már első megszólalásakor hazudott: azzal magyarázva „ellenkormány”-alakításukat, hogy ellenforradalmi „veszélyt” láttak, s az fenyegette a „*szocialista vívmányokat*”, hogy „*tömegesen irtották a munkásosztály és a parasztság közmegebecsülésben állott fiait*”. Ezért határozták el, hogy „*minden erőnkkel küzdünk a reakció, a fasizmus fenyegető veszélye és azok népgyilkos bandái ellen*”, ahol is a „*minden erő*” a forradalmunkat vérbe fojtó szovjet csapatok jelentették. Jól mutatják tehát ezek a dokumentumok, milyen óriási szakadék volt a magyar nép érzései és a maroknyi bábkormány között nemcsak értékrendjük, de politikai módszereik és a használt hangnem tekintetében is.

* * *

Illyés Gyula 56-os naplójának olvasása, s e sorok írása közben gyimesi dolgozósobában a budapesti Kossuth Rádió híreit hallgatom a magyar kormány eredményeiről és terveiről. Közben elképzelem és megborgozok: hol tartanánk, ha mindezer a gondolkodásmódra, érdekérvényesítésre már 60 esztendővel ezelőtt megnyílt volna a nemzet számára a lehetőség? Ha a szovjet nagyhatalmi diktatúra nem várta volna meg azt a 35 esztendőt, ami alatt ő is, mi is egyre mélyebbre süllyedtünk a népek társadalmi és gazdasági versenyében? És ha már belementünk ebbe a történelmietlen – mi lett volna, ha? – fantáziálásba, azt is megkérdezhetjük önmagunktól, hogy mikorra jutottunk volna el a szovjet rendszer gyakorlatilag vértelen összeomlása, s a kelet-európai népek „forradalom nélküli”, úgy-ahogy bekövetkezett – immár nem fel- hanem – megszabadulásához, ha 60 esztendővel ezelőtt nem indulunk el több ezred magunkkal a Budafoki út és a Zenta utca sarkáról a Kiskörúton keresztül a Bem térre, majd a Parlament elé és tovább? Ha az Illyés Gyulához hasonlóan érző és gondolkodó emberek nem élék át a magyarság élethalálharcának lényegét és nem teszik azt, amit – e napló a tanúsága rá – tenniük kellett!?

Ki tudja, mikorra?

Halász Péter

Elrejtett művek '56-ból

Rejt/Jel/Képek '56 – A forradalom titkos művészete címmel új időszaki kiállítás nyílt a Magyar Nemzeti Múzeumban az 1956-os forradalom 60. évfordulója tiszteletére, amely reményeink szerint mérföldkő az 1956-ot bemutató emlékezet-tárlatok hosszú sorában. Mérföldkő, mert '56 képzőművészete eddig nem, vagy csak részben került bemutatásra múzeumi keretek között. Mérföldkő, mert 1956 képi világa ilyen hatalmas méretekben, ilyen installációs keretek között a múzeum történeti tárgyi emlékei közé ágyazottan még soha nem volt megtapasztható.

Kiállításunk egy néhány évvel ezelőtt megvásárolt, kifejezetten 1956-ra vonatkozó tematikájú gyűjtemény bemutatására épül. A nagyjából 400 db-os kollekciónak mintegy 170 grafikát, plakátot, akva-